

Verkennde nota

Uitdagingen voor een duurzame toekomst voor de landbouw in Vlaanderen

Brussel, 31 mei 2017

De Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij adviseert de beleidsmakers, in hoofdzaak de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement, over landbouw en visserij in de brede zin van het woord. De adviezen, zoals vastgesteld door de belanghebbenden vertegenwoordigd in de adviesraad, passen in een gedragen politieke besluitvorming.

Vraag: De belangrijkste problemen/uitdagingen zijn voor een toekomstige duurzame landbouw in Vlaanderen.
Op vraag van: Vlaams Parlement, Commissie Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid
Ontvangst vraag: 19 januari 2017

Nummer: 2017-07

Contactpersoon: Kris Van Nieuwenhove - kvnieuwenhove@serv.be
Koen Carels - kcarels@serv.be

Inhoud

Inhoud	3
Inleiding	4
Krachtlijnen	6
Situering	7
Uitdagingen en onderliggende problemen	10
1 Hoe kunnen we zo veel mogelijk land- en tuinbouwers behouden en laten instappen?	10
2 Hoe kunnen landbouwbedrijven optimaal functioneren binnen de Vlaamse multifunctionele open ruimte?	17
3 Hoe kunnen we de milieu-, klimaat- en natuurimpact van de landbouw binnen de milieugebruiksruimte houden?	19
4 Hoe realiseren we een maatschappelijk gedragen landbouw in Vlaanderen?	21
5 Hoe omgaan met en klaar zijn voor veranderingen?	23
Bibliografie	24
Lijst met figuren, tabellen en afkortingen	26

Inleiding

Begin 2017 liet de secretaris van de commissie Landbouw van het Vlaams Parlement de SALV weten dat de commissie zich diepgaander zou gaan buigen over de duurzame toekomst van de landbouw in Vlaanderen. Een insteek vanuit de SALV hoorde bij de verwachtingen, en dat met het oog op een daarop aansluitende gedachtewisseling met de SALV en zijn leden op 31 mei 2017.

Concreet was de vraag als volgt geformuleerd:

De commissie wil zich diepgaander buigen over de duurzame toekomst van de landbouw in Vlaanderen en daarvoor deskundigen en actoren naar de commissie halen.

Als eerste fase wordt voorgesteld om met de SALV van gedachten te wisselen over de uitdagingen voor de toekomst.

Concreet is de vraag of de SALV kan aangeven wat volgens de SALV de belangrijkste problemen/uitdagingen zijn voor een toekomstige duurzame landbouw in Vlaanderen.

Dat is een heel brede focus, maar daarbij kan natuurlijk wel ingezoomd worden op bepaalde sectoren.

Tijdens de discussies in de SALV-zittingen van januari en februari 2017 bleek als snel dat er geen snel, eenduidig en eenvoudig antwoord voor handen was. De brede samenstelling van de SALV, de 18 ledenorganisaties staan voor een waaier aan visies en standpunten, samen met de brede focus van de vraag en het feit dat er bij die vraag geen handelingsdoelstelling was geformuleerd, liggen hier aan de basis van.

Ook de ruim 170 SALV-adviezen sinds eind 2008 bevatten geen 'kant en klaar' antwoord, noch kan uit deze adviezen een eenvoudig antwoord gesynthetiseerd worden. Immers, de SALV-adviezen dienen in eerste instantie gelezen te worden in relatie met een bepaald beleidsthema, aan de orde op een welbepaald tijdstip. Standpunten moeten steeds in hun context gezien worden. Bovendien kunnen standpunten en inzichten evolueren.

Daarom besloot de SALV tijdens de zitting van 31 maart 2017 een werkcommissie op te starten waarin alle SALV-ledenorganisaties konden participeren. Er werd beslist om een verkennende nota op te maken die als vertrekbasis voor de gedachtewisseling van 31 mei 2017 zou kunnen dienen. Geen klassiek advies dus, maar een nota als vertrekpunt voor discussie.

Op 26 april 2017 kon een eerste vergadering doorgaan. Er werd van start gegaan met een toelichting bij en bespreking van de Visienota 'Inzetten op duurzame groei. De toekomst van de Vlaamse land- en tuinbouw in een Europees en mondiaal perspectief' van Boerenbond (2014) (1). Deze visienota, het resultaat van een breed opzet proces van Boerenbond dat 2 jaren heeft gelopen, diende als uitgangspunt bij het opstellen van deze discussienota.

Bij voorliggende nota gaat volgende leeswijzer:

- Deze verkennende nota beoogt in eerste instantie in te gaan op het formuleren van 'toekomstige uitdagingen', en dat zoals de leden van de SALV deze gezamenlijk wensen aan te geven.
- Het moge duidelijk zijn dat er onder de 18 SALV-ledenorganisaties verschillende en soms ook tegengestelde visies over landbouw bestaan. Deze nota heeft net de intentie om een

aanzet te geven zodat een discussie kan gevoerd worden en de verschillende invalshoeken aan bod kunnen komen bij de gezamenlijk geformuleerde toekomstige uitdagingen.

- Het proces en het voeren van een open discussie is, gezien de vraag van de commissie, in deze fase belangrijker dan het formuleren van mogelijke oplossingen.

De werkcommissie kwam nog samen op 10 en 17 mei, waarop de verkennende nota werd goedgekeurd om namens de SALV te brengen als inleiding bij een gedachtewisseling met de commissie Landbouw van het Vlaams Parlement.

Krachtlijnen

■ Een verkennende nota

Met deze verkennende nota gaat de SALV in op de vraag van de Commissie Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid van het Vlaams Parlement om aan te geven wat volgens de SALV de belangrijkste problemen en uitdagingen zijn voor een toekomstige duurzame landbouw in Vlaanderen.

Het antwoord op die vraag bestaat volgens de SALV uit drie delen, namelijk

1. Het identificeren van de uitdagingen.
2. Het identificeren van de onderliggende problemen/discussie-elementen bij deze uitdagingen.
3. Het zoeken naar oplossingen/acties.

In deze nota gaat de SALV niet in op het derde onderdeel gezien dit buiten de scope van de vraag ligt.

■ Het begrip duurzaamheid

De Raad stelt vast dat er verschillende visies op duurzaamheid zijn. Ook binnen de SALV is er geen eenstemmigheid over de benadering van duurzaamheid en over welk model gebruikt moet worden bij beleidsafweging en de daarmee gepaard gaande adviesverlening.

■ De SALV formuleert 5 uitdagingen voor een toekomstige, duurzame Vlaamse landbouw.

1. Hoe kunnen we zo veel mogelijk land- en tuinbouwers behouden en laten instappen?
2. Hoe kunnen landbouwbedrijven optimaal functioneren binnen de Vlaamse multifunctionele open ruimte?
3. Hoe kunnen we de milieu-, klimaat- en natuurimpact van de landbouw binnen de milieugebruiksruimte houden?
4. Hoe realiseren we een maatschappelijk gedragen landbouw in Vlaanderen?
5. Hoe omgaan met en klaar zijn voor veranderingen?

■ Onderliggende problemen

Bij elke uitdaging formuleert de SALV een aantal onderliggende problemen of discussie-elementen welke in de tekst uitgewerkt worden.

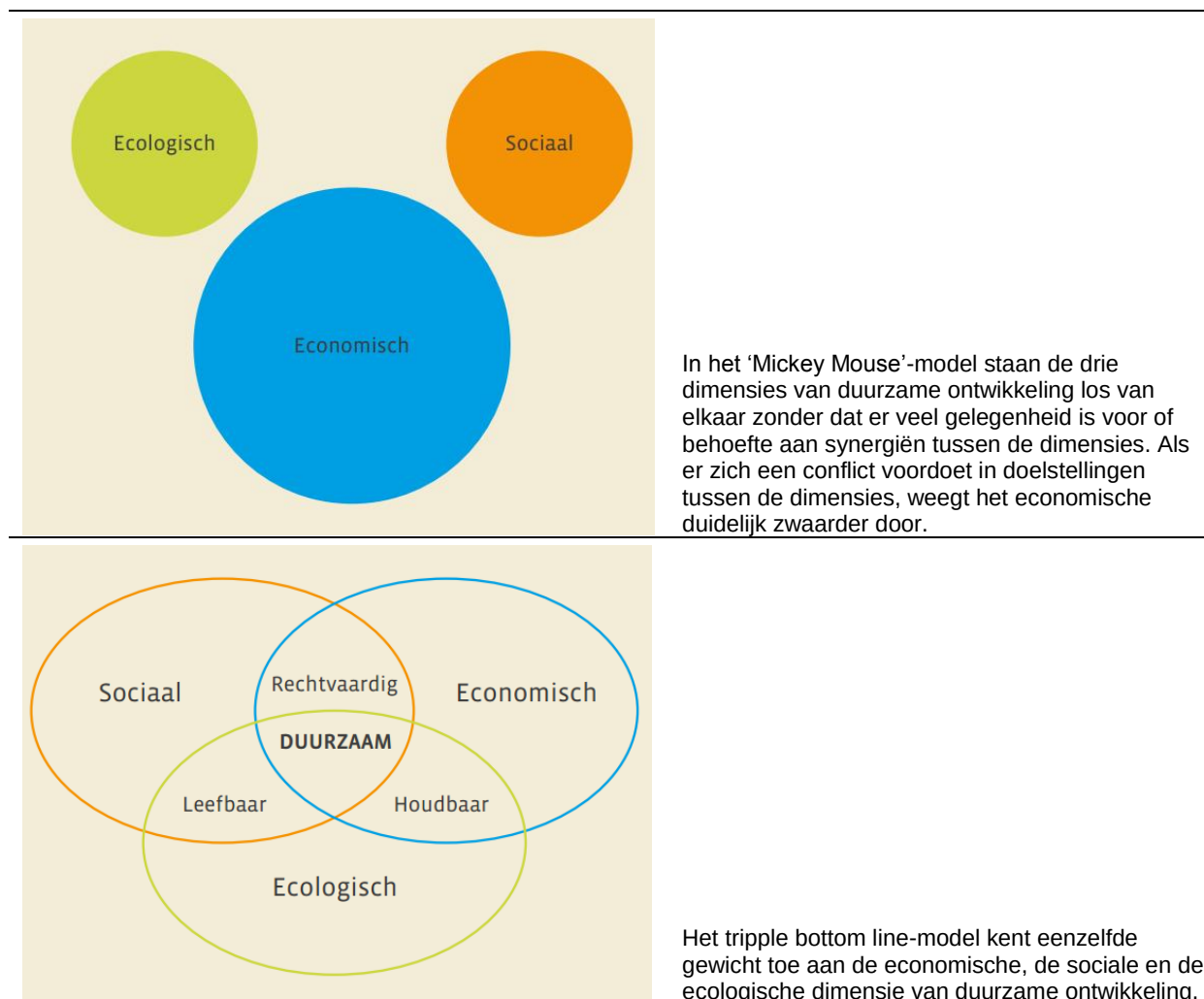
Situering

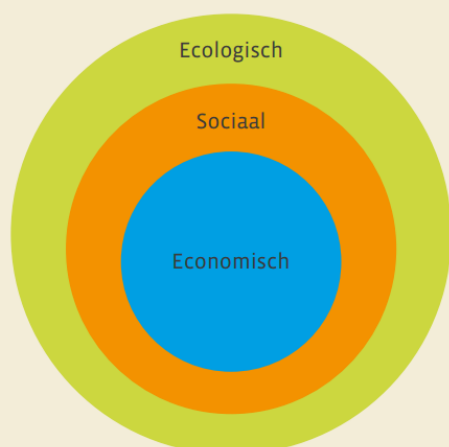
Duurzaamheid, het begrip

Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van de toekomstige generaties om in hun eigen behoefte te voorzien in gevaar te brengen, aldus de definitie van de VN-commissie Brundtland uit 1987. In het rapport 'Our Common Future' wordt een verbinding gelegd tussen economische groei, milieuvraagstukken en armoede- en ontwikkelingsproblematiek.

Het wereldbeeld beïnvloedt de duurzaamheidsgedachte (2). Het begrip duurzame ontwikkeling verbindt ecologische, economische en sociale ontwikkeling onlosmakelijk met elkaar. Over hoe ze met elkaar verbonden zijn bestaan verschillende meningen. Het Landbouwrapport 2012 (3) geeft aan dat duurzame ontwikkeling en duurzaamheid termen met vele gezichten zijn, en dat er dus verschillende voorstellingen mogelijk zijn. Het rapport geeft drie verschillende voorstellingen van duurzame ontwikkeling (tabel 1).

Tabel 1 - Verschillende visies op duurzame ontwikkeling volgens het Landbouwrapport 2012 (3)

Volgens het Bullseye-model moet een samenleving zich zo organiseren dat ze zich binnen de draagkracht van het ecologische systeem bevindt en zich houdt aan de biofysische beperkingen van de aarde. De veronderstelling is dat de samenleving uiteindelijk niet kan blijven bestaan als het gewenste maatschappelijk welzijnspeil meer eist van het ecosysteem dan dat het ecosysteem op lange termijn kan aanleveren of verduren.

Omdat de verschillende invullingen van duurzame ontwikkeling gebaseerd zijn op fundamenteel verschillende wereldbeelden is het een illusie om tot een algemeen gedragen en eenduidige definitie te komen. Afhankelijk van het relatieve belang dat aan bepaalde waarden, normen en aspecten wordt toegekend, krijgt duurzaamheid een andere specifieke invulling en betekenis.

Ook binnen de SALV is er geen eenstemmigheid over de benadering van duurzaamheid en over welk model gebruikt moet worden bij beleidsafweging en de daarmee gepaard gaande adviesverlening.

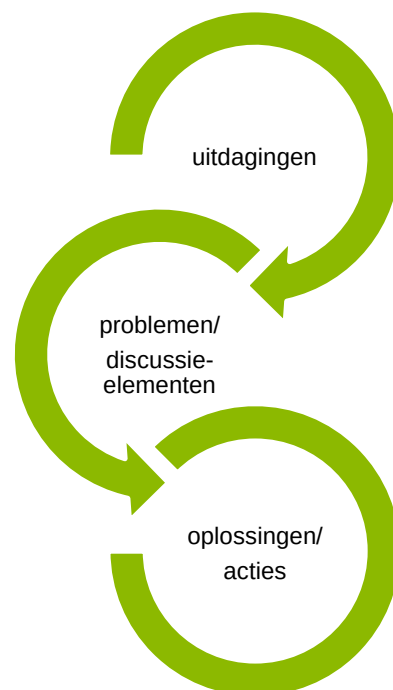
Methodologie

De commissie Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid van het Vlaams Parlement vroeg of de SALV kan aangeven wat de belangrijkste problemen/uitdagingen zijn voor een toekomstige duurzame landbouw in Vlaanderen.

Het antwoord op die vraag bestaat volgens de SALV uit drie delen:

1. Het identificeren van de uitdagingen. De SALV koos er voor om deze uitdagingen als vragen te formuleren.
2. Het identificeren van de onderliggende problemen/discussie-elementen bij deze uitdagingen.
3. Het zoeken naar oplossingen/acties.

In deze nota gaat de SALV niet in op het derde onderdeel gezien dit buiten de scope van de vraag ligt.

Uitdagingen en onderliggende problemen

De SALV formuleert 5 uitdagingen voor een toekomstige, duurzame Vlaamse landbouw. De volgorde waarin deze uitdagingen worden geformuleerd, vormt geen waardeoordeel. De lijst is ook niet exhaustief bedoeld, maar beoogt enkel de belangrijkste uitdagingen weer te geven zoals deze momenteel bij de SALV ervaren worden.

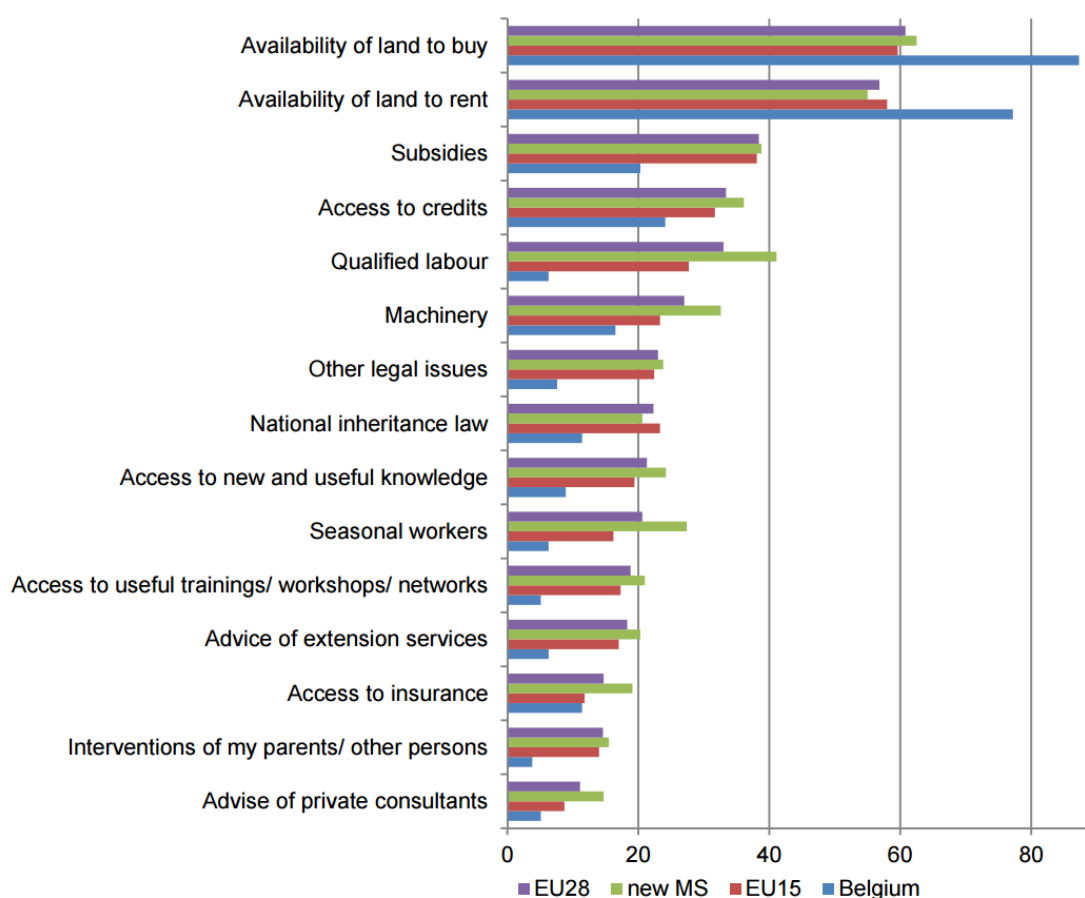
1. Hoe kunnen we zo veel mogelijk land- en tuinbouwers behouden en laten instappen?
2. Hoe kunnen landbouwbedrijven optimaal functioneren binnen de Vlaamse multifunctionele open ruimte?
3. Hoe kunnen we de milieu-, klimaat- en natuurimpact van de landbouw binnen de milieugebruiksruimte houden?
4. Hoe realiseren we een maatschappelijk gedragen landbouw in Vlaanderen?
5. Hoe omgaan met en klaar zijn voor veranderingen?

De vijf uitdagingen worden in de onderliggende hoofdstukken verder uitgewerkt door bij elke uitdaging de onderliggende problematieken en discussie-elementen te schetsen.

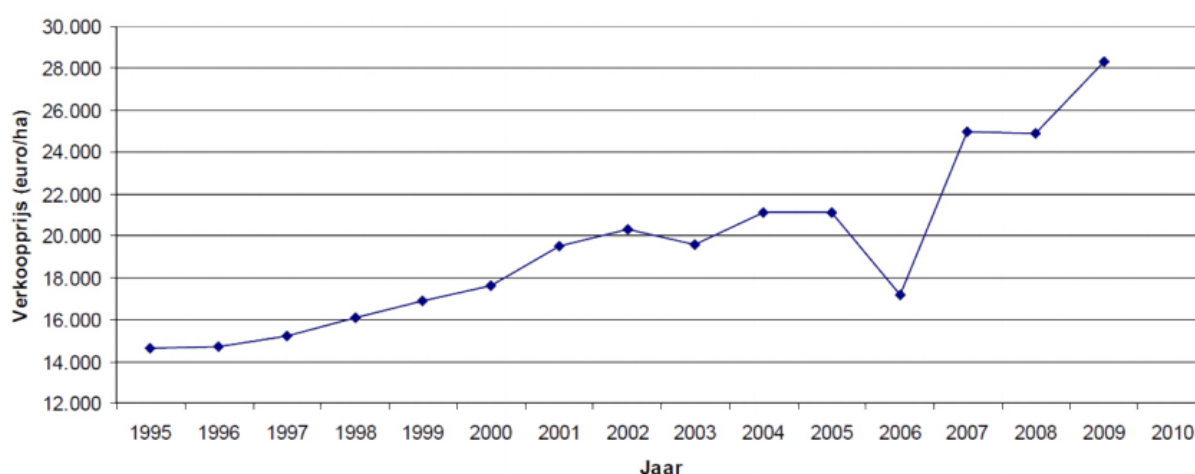
1 Hoe kunnen we zo veel mogelijk land- en tuinbouwers behouden en laten instappen?

[1] De toegang tot grond wordt steeds moeilijker. In het advies over het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (4) stelde de SALV dat het toenemende niet-agrarische gebruik van gronden de prijzen de hoogte in stuwt. Daardoor wordt het voor veel landbouwers, zowel startende, jonge als gevestigde, steeds moeilijker om landbouwgronden te kunnen verwerven (kopen, pachten). Zelfs voor kleine oppervlakten vormt dit een uitdaging.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de studie 'Young farmers' needs in Belgium' (5) waarin jonge landbouwers uit de hele Europese Unie aangeven dat de mogelijkheid om land te kopen en de mogelijkheid om land te pachten tot hun grootste zorgen behoren. In België blijken deze noden nog groter te zijn dan in de overige EU-landen (figuur 1).

Figuur 1 - Noden van jonge landbouwers - percentage van de geïnterviewde jonge landbouwers die bovenstaande elementen aanhaalden als problematisch. (5)

Figuur 2 - Evolutie van de nominale verkoopprijzen van landbouwgrond in Vlaanderen, globaal gemiddelde in euro/ha. (6)

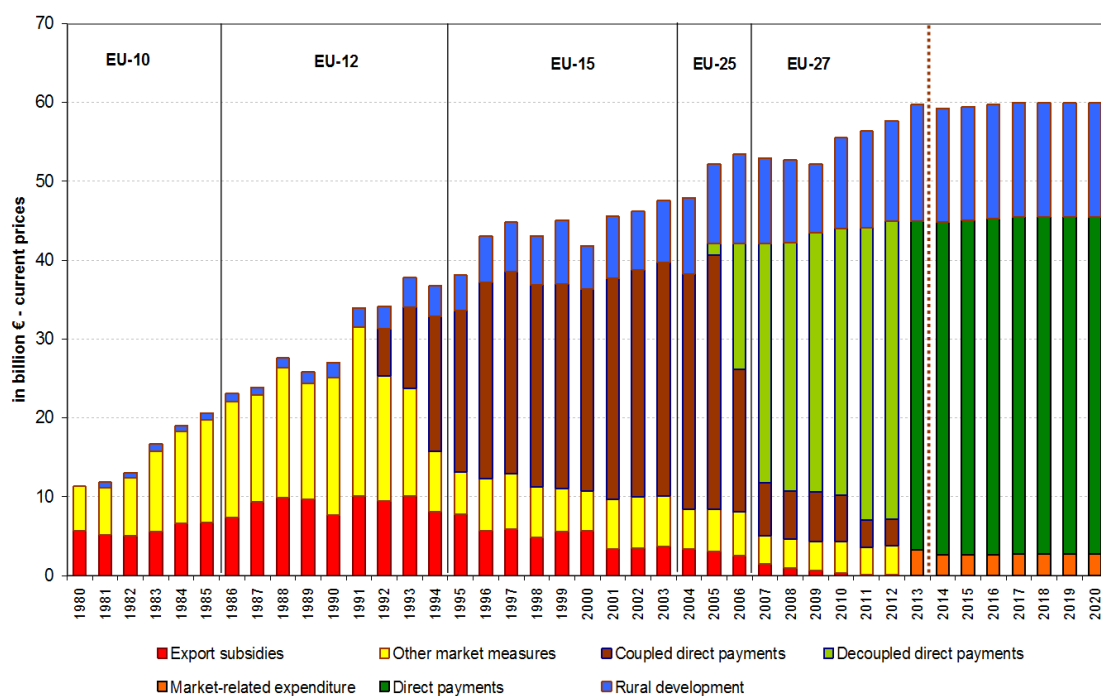
[2] Een bedrijf overnemen of opstarten is complex geworden. Het financiële aspect is een eerste belangrijke drempel. Landbouwbedrijven worden gemiddeld groter, vaak in oppervlakte, maar ook in intensiviteit en kapitaalsbehoefte. Jonge landbouwers beschikken maar over een beperkte financiële buffer bij de start. Uit een bevraging in 2013 (7) bleek dat 70% van de respondenten (jonge landbouwers) eerst buitenshuis gaat werken voor hij of zij het bedrijf overneemt. 25% van deze groep deed dit om een eigen vermogen op te bouwen. Ook voor overlaters vormt dit een rem op het overnameproces; 35% van de overlaters noemt financiële haalbaarheid voor de volgende generatie de belangrijkste drempel om een bedrijf over te laten. (8)

Naast het financiële aspect heeft een bedrijfsovername, zeker in het geval van een familiale bedrijfsovername, ook sociale implicaties. De zakelijke belangen en de familiale banden kunnen immers met elkaar in conflict komen. Het is belangrijk om te weten wie tijdens en na de overname welke rol zal opnemen.

Ook tal van juridische aspecten moeten geregeld worden: overdracht van pachtovereenkomsten, keuze van bedrijfsstructuur en rechtsvorm, aanpassen van contracten met leveranciers en afnemers, ...

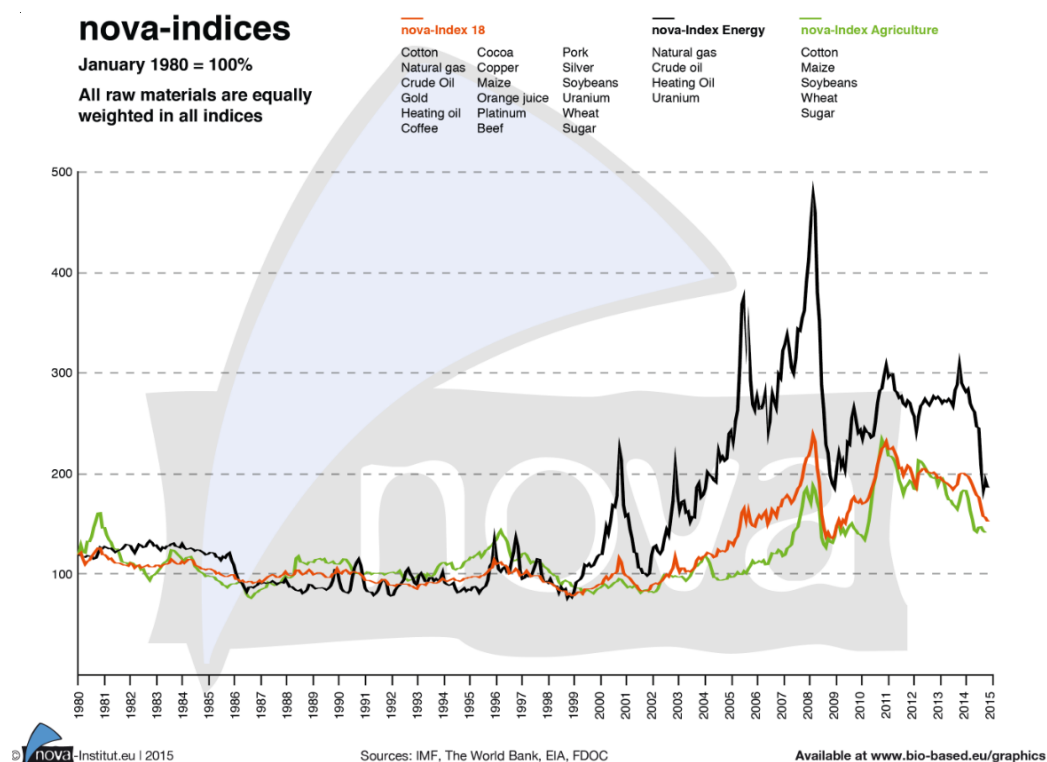
Tenslotte is een landbouwbedrijf ook kennisintensief. De brochure Drijfkracht (9) stelt "Het onderwijsniveau van de hedendaagse boer is niet meer te vergelijken met dat van enkele decennia geleden. Waar boerenzonen (en –dochters, *nvdr.*) vroeger op jonge leeftijd een bedrijf overnamen met enkel praktische ervaring, heeft het merendeel van de hedendaagse land- en tuinbouwers een degelijk opleidingsniveau."

[3] De grotere volatiliteit van het landbouwinkomen. De laatste 10-15 jaren kenmerken zich door een relatief grotere prijsvolatiliteit van (landbouw)grondstoffen (zie figuur 4). Samen met de afbouw van de beschermende marktmechanismen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (figuur 3) werd ook het landbouwinkomen aan meer volatiliteit onderhevig. Als gevolg van de grotere volatiliteit kunnen ook moeilijk financiële buffers worden opgebouwd.

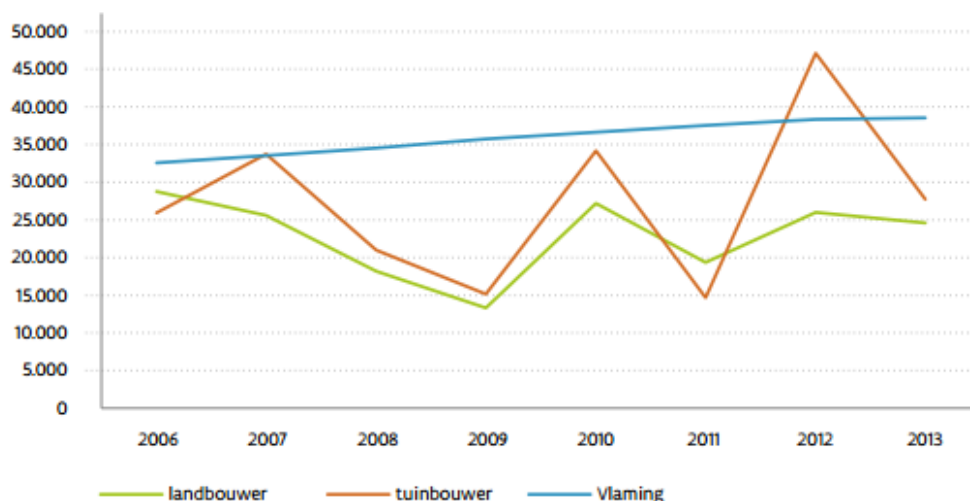
Bron: DG Agriculture and Rural Development

Figuur 3 - evolutie van het budget van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid sinds 1980.

Figuur 4 - prijsontwikkelingen 1980-2015 door middel van nova-indices inzake energie, landbouw en nova-index 18.

[4] **Het inkomen uit arbeid van landbouwers en werknemers verschilt al geruime tijd en het verschil neemt verder toe in het nadeel van de landbouwers.** Figuur 5 toont de evolutie van het familiale arbeidsinkomen per voltijdse familiale arbeidskracht op de beroepslandbouw- en tuinbouwbedrijven op basis van het Vlaams Landbouwmonitoringsnetwerk. Door de volatiliteit van de grondstof- en verkoopprijzen schommelt het land- en tuinbouwinkomen (zeer) sterk over de jaren heen. (10)

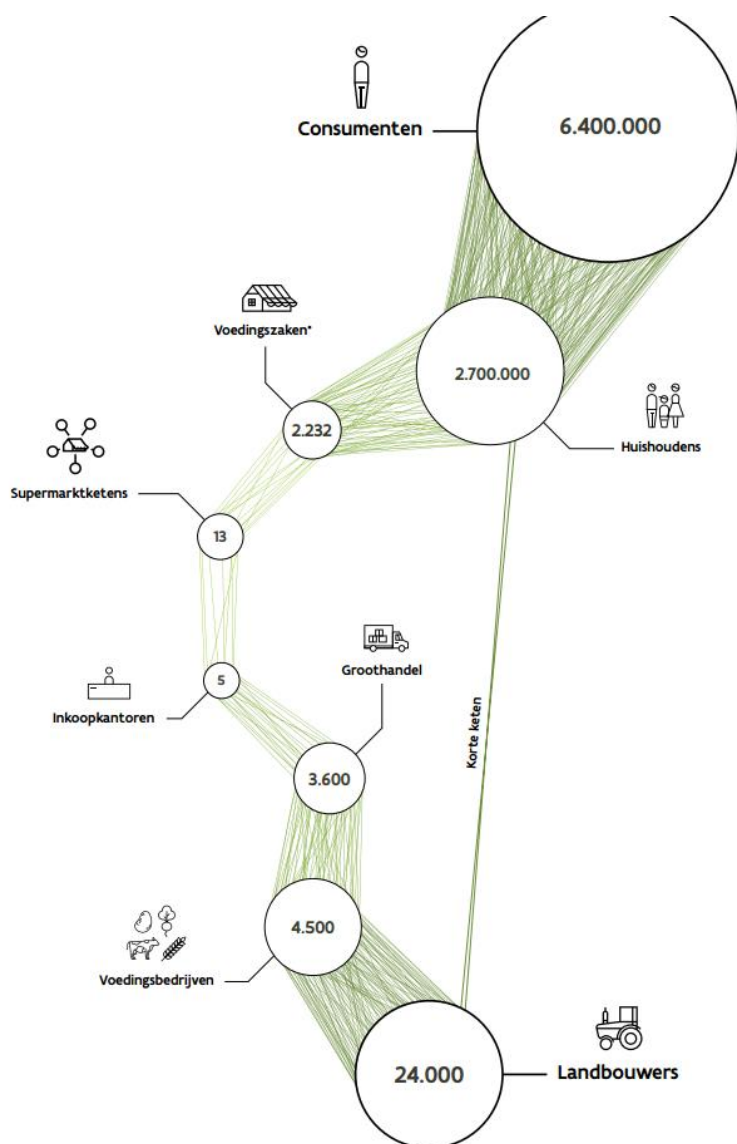

Bron: Departement Landbouw en visserij en FOD Economie

Figuur 5 - evolutie van het gemiddelde familiale arbeidsinkomen per voltijdse familiale arbeidskracht en van het gemiddeld bruto jaarloon voor voltijds tewerkgestelde werknemers, euro, 2006-2013. (10)

[5] **Veel landbouwers ervaren onfaire prijzen.** De machtsconcentratie in bepaalde schakels van de agrovoedingsketen leidt tot een neerwaartse druk op de prijzen van landbouwproducten. Machtsconcentratie zorgt immers voor ongelijke onderhandelingsmacht tussen verschillende schakels in de keten. De positie van de landbouwer in de keten wordt daardoor afgezwakt. In België is in het bijzonder de sector van detailhandel¹ in voeding erg geconcentreerd: drie grote spelers hebben samen een marktaandeel van bijna 75%. (11)

¹ Detailhandel of kleinhandel is het leveren van fysieke goederen voor persoonlijk gebruik aan de consument. De detailhandel is de laatste schakel van de bedrijfskolom die loopt van fabrikant tot consument. (21)

* cijfer voor 2013

Bron: FOD Economie, Algemene Directie Statistiek (2016)

Figuur 6 – concentratie in de voedselketen² (10)

[6] Relatief beperkte flexibiliteit en reconversiemogelijkheden in de sector. De landbouwsector wordt veelal gekenmerkt door grote investeringen in machines en gebouwen. Door de lage marges in de sector zijn de terugverdientijden voor deze investeringen groot. Daarnaast wordt de landbouwsector ook gekenmerkt door een hoge specialisatiegraad. Gebouwen en machines zijn vaak maar voor een beperkt aantal activiteiten geschikt. Dit alles bemoeilijkt ook de samenwerking tussen bedrijven.

² De SALV merkt op dat deze figuur slechts een voorstelling is, niet alle relaties worden weergegeven. Zo kopen de supermarkten bijvoorbeeld ook rechtstreeks in bij de veilingen.

Veranderen van deelsector of bedrijfsmodel vraagt dus een grote investering in zowel infrastructuur, materieel en (praktijk)kennis waardoor reconversie vaak onhaalbaar is. Er is sprake van een lock-in.

[7] Landbouwopleidingen besteden te weinig aandacht aan marktgericht ondernemerschap en aan de verschillende landbouwpraktijken. Naast vaktechnische bekwaamheid dienen landbouwopleidingen ook te focussen op marktgericht ondernemerschap. Daar bovenop moet ook een inzicht worden gegeven in de verschillende landbouwpraktijken en –vormen; enkel zo kunnen toekomstige landbouwers een keuze maken die voor hen rendabel is.

[8] Sommige VLIF-voorwaarden kunnen landbouwers uitsluiten van steun:

- Minimum- en maximuminkomensdrempels om in aanmerking te komen. Deze drempels bemoeilijken mogelijke samenwerkingsvormen nog eens.
- Omwille van de volatiliteit kan het inkomen van de verbredingsactiviteit hoger worden dan het inkomen uit de landbouwactiviteit.
- Er is geen steun voor wie een nieuw bedrijf opstart. Het VLIF voorziet steun voor overnemers en steun voor de ontwikkeling van kleine landbouwondernemingen. Bij de ontwikkeling van PDPO III werd er maatregel 'nieuwe starters in de landbouw' voorgesteld. SALV en Minaraad (12) vonden het toen positief dat deze maatregel werd voorgesteld. Deze maatregel werd echter niet opgenomen in het definitieve PDPO III.

[9] Werkbaar werk: de landbouwsector scoort slechter dan het Vlaams gemiddelde. Werkbaar werk houdt in dat je door het werk gemotiveerd wordt en voldoende kansen krijgt om bij te leren. Het houdt ook in dat je er niet overspannen van wordt en dat er ruimte blijft voor het gezin, vrienden en hobby's.

In 2013 heeft 56% van de zelfstandige ondernemers in de land- en tuinbouw werkbaar werk. De andere zelfstandige ondernemers worden geconfronteerd met één of meerdere werkbaarheidsknelpunten. Van alle zelfstandige ondernemers in de sector heeft 28,8% werkstress en 6,8% motivatie-problemen (6,8%); 5,8% ervaart een gebrek aan leerkansen (5,8%) en 34,3% heeft problemen om werk en privé op elkaar af te stemmen. (13)

Land- en tuinbouw scoort inzake werkbaarheid vrij gelijkaardig met andere sectoren. Een verschil lijkt echter te zitten in de werk-privé balans, waar de landbouwsector slechter scoort dan het Vlaams gemiddelde. (14)

2 Hoe kunnen landbouwbedrijven optimaal functioneren binnen de Vlaamse multifunctionele open ruimte?

[10] Het gemiddeld ruimtebeslag nam in de periode 2001-2016 met gemiddeld 6 hectare per dag toe (6). Het toenemende ruimtebeslag leidt tot afname van de open ruimte en tot verdere versnippering van de resterende open ruimte.

[11] Steeds groter aandeel van landbouwbedrijfsgebouwen en -grond in niet-agrarisch gebruik. De SALV stelt in zijn advies over het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (4) vast dat een steeds groter aandeel van de landbouwbedrijfsgebouwen in niet-agrarisch gebruik terecht komt. Uit een toelichting op een SALV-raadszitting (15) blijkt dat hoeves worden verkocht met gemiddeld 4 à 5 ha grond en dat 90% van de nieuwe tuinoppervlakte in agrarisch gebied ligt. Ook landbouwgrond die niet aan een hoeve gekoppeld is, wordt meer en meer gebruikt voor niet-landbouwdoeleinden (verpaarding, vertuining). Het toenemende niet-agrarische gebruik van gronden stuwt de prijzen de hoogte in, waardoor het voor landbouwers steeds moeilijker wordt om landbouwgronden te kunnen kopen.

Nog volgens het advies over het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (4) stelt de SALV dat vergunningenbeleid en handhaving de realisatie van beleidsdoelen moet ondersteunen. Uit een toelichting op de SALV (15) blijkt dat slechts 15% van het niet-agrarisch gebruik van hoeves vergunbaar is. Door een gebrek aan handhaving ontstaat een gedoogbeleid dat niet-agrarisch gebruik stimuleert. Hierdoor wordt eerder gekozen om nieuwe gronden aan te snijden voor landbouwgebouwen, dan om bestaande landbouwinfrastructuur te hergebruiken of te herwaarderen.

[12] De Vlaamse landbouw speelt zich af in een sterk versnipperd landschap. De nabijheid van consumenten levert zowel voor- als nadelen op voor de landbouwsector.

- Enerzijds is de nabijheid van een afzetmarkt een belangrijke troef. Zeker voor landbouwbedrijven die via de korte keten verkopen is de nabijheid van de consument een opportuniteit.
- Anderzijds maakt verstedelijking en versnippering het moeilijker om aan landbouw te doen. Door de ruimtelijke versnippering liggen landbouw, natuur, industrie, wonen, etc. in elkaars onmiddellijke omgeving. Deze verschillende gebruiksvormen kunnen dus ook hinder ondervinden van elkaar, en kan voor wederzijdse spanningen kan zorgen.

Het vormt een uitdaging om van deze sterk verstedelijkte en versnipperde context een troef te maken.

[13] Groeiende maatschappelijke verwachting rond beleving, inrichting en gebruik van de open ruimte hebben ook indirecte gevolgen voor de landbouw. Naast de directe, ruimtelijke effecten van het multifunctioneel gebruik van de open ruimte, dienen zich een aantal spanningsvelden aan, bijvoorbeeld:

- Bescherming van het landschap in functie van onroerend erfgoed.
- Het extra waterbufferend vermogen van het openruimtegebied ten gevolge van de toenemende verharding.
- Waterpeilbeheer op het raakvlak van landbouw en natuur.

- Inplanting van bedrijfsgebouwen.
- Het behalen van natuurdoelstellingen in de omgeving van landbouwbedrijven.

3 Hoe kunnen we de milieu-, klimaat- en natuurimpact van de landbouw binnen de milieugebruiksruimte houden?

[14] De relatieve milieudruk vanuit de Vlaamse landbouw daalt door grote inspanningen van de sector. Maar de absolute milieudruk blijft (te) hoog.

- De gemiddelde nitraatconcentratie van oppervlaktewater in landbouwgebied daalde met 42% in winterjaar 2015-2016 tegenover 1999-2000. Het aantal meetplaatsen met een overschrijding van de drempelwaarde van 50mg nitraat per liter water is meer dan gehalveerd. De doelstelling van MAP4 (maximaal 16% meetpunten met overschrijding) werd echter niet gehaald. (17)
- Voor nitraatconcentratie van grondwater in landbouwgebied geldt een gelijkaardig verhaal. Ondanks een graduele daling van het percentage meetpunten met overschrijdingen, wordt de norm niet gehaald in ongeveer een derde van de bemonsterde punten. (17) Het percentage meetplaatsen dat de norm in winterjaar 2015-26 voor fosfaat in oppervlaktewater overschrijdt, bedraagt 77%. (17)
- Uit de Europese Broedvogelindex blijkt dat er voor de vogels van het landbouwgebied mogelijks een stelselmatige achteruitgang is sinds 2007, maar dit is niet significant op jaarbasis. Echter, de aantallen in periode 2013-2015 zijn significant lager dan in de periode 2007-2009. Het MINA-plan 4 doel voor de landbouwvogels³ is niet gehaald, voor de generalisten⁴ is het onduidelijk of het doel gehaald is. (18)
- Jaarlijks bedraagt het bodemverlies door erosie op landbouwgrond in Vlaanderen ongeveer twee miljoen ton. Ongeveer 20% hiervan komt terecht in de waterlopen. (17)
- Er zijn reeds heel wat inspanningen geleverd om de broeikasgasemissies van de landbouw en voedingsindustrie te verminderen. Tussen 1990 en 2008 vertaalde dit zich in een absolute emissiereductie van 28 %, toe te schrijven aan spijsverteringsprocessen (-18 %), mestopslag en -gebruik (-13 %), bodemprocessen (-35 %) en energiegebruik (-37 %). Vanaf 2009 lijken de emissies echter te stagneren, in het bijzonder voor niet-energetische broeikasgassen. Een lichte toename van de veestapel vanaf 2009 lag aan de basis hiervan. (11)
Het aandeel van de landbouw (exclusief veranderingen in landgebruik, LULUCF) in de totale broeikasgasemissies vertoont een dubbel beeld. Net als de emissies zelf nam ook dit aandeel stelselmatig af van 10,2 % in 1990 tot 8,0 % in 2008. Doordat de broeikasgasemissies in de landbouw niet verder afnemen sinds 2008, nam ook het aandeel in de totale broeikasgasuitstoot terug toe tot 8,9 % in 2014. (17)
Hierbij moet opgemerkt worden dat de niet-CO₂-uitstoot van landbouw grotendeels afkomstig is van biologische processen en bijgevolg niet naar nul herleid kan worden.

[15] Lage financiële marges geven minder ruimte voor investeringen. Lage marges zijn niet alleen een bedreiging voor de bedrijfsleefbaarheid maar verminderen ook de financiële

³ torenvalk, scholekster, kievit, grutto, wulp, tortel, veldleeuwerik, boerenzwaluw, graspieper, gele kwikstaart, witte kwikstaart, zwarte roodstaart, roodborsttapuit, spotvogel, grasmus, kneu, geelgors (18)

⁴ fazant, houtduif, turkse tortel, grote bonte specht, winterkoning, heggenmus, roodborst, merel, zanglijster, staartmees, pimpelmees, koolmees, ekster, kauw, zwarte kraai, spreeuw, huismus, vink, groenling (18)

mogelijkheden van landbouwers om te investeren in innovaties die bijdragen aan een duurzamere bedrijfsvoering. (11)

[16] Onvoldoende mogelijkheid tot doorrekenen van de externe kosten. Mede door strenger wordende eisen op vlak van volksgezondheid, milieu en dierenwelzijn en door de stijgende prijzen van heel wat inputs wordt de landbouw geconfronteerd met toenemende kosten. Die kosten kunnen vaak moeilijk doorerekend worden door de landbouwers aan de verdere schakels in de voedingsketen. (11)

Bij deze problematiek is het ook van belang om de kloof tussen burger en consument te belichten. Hoewel het om dezelfde personen gaat, blijkt er een verschil te bestaan tussen denken en doen. Het Landbouwrapport 2016 (10) stelt dat de kloof tussen burger en consument in het kader van duurzaamheid ook in Vlaanderen wordt teruggevonden: “Ondanks de toenemende publieke interesse in duurzaamheid en de bijbehorende positieve consumentenattitude lijken gedragspatronen niet steeds consistent te zijn met die attitude: het marktaandeel van producten uit duurzamere systemen blijkt relatief klein.”

Ook trade en non-trade verplichtingen zijn hier relevant. Binnen Europa worden verschillende non-trade verplichtingen, dit zijn vereisten (milieu, voedselveiligheid, dierenwelzijn, ...) aan het productieproces, opgelegd. Op de wereldmarkt zijn deze non-trade verplichtingen echter niet van belang, daar tellen slechts de trade verplichtingen, dit zijn eisen die aan het eindproduct worden gesteld. Door de bijkomende non-trade verplichtingen, welke de SALV niet in twijfel trekt, en de ermee gepaard gaande kosten hebben de Europese producten een concurrentienadeel op de wereldmarkt.

[17] Landbouwers worden onvoldoende gestimuleerd om de meest milieu-effectieve keuze te maken. Regelgeving met milieufinaliteit biedt landbouwers vaak de keuze uit verschillende maatregelen. Landbouwers kiezen hierbij, vanuit een bedrijfseconomische logica, voor de maatregelen die economisch het meest efficiënt zijn. Deze maatregelen zijn echter niet altijd het meest milieu-effectief.

[18] De compartimentering van de milieuregelgeving zorgt voor incoherentie. Maatregelen voor één milieuparameter hebben soms nadelige gevolgen voor andere milieuparameters.

[19] Milieu-investeringen zijn soms schaalafhankelijk. Milieu-investeringen kunnen in bepaalde situaties slechts rendabel zijn als een bepaalde schaalgrootte wordt aangenomen. Daardoor kunnen maatregelen die zorgen voor een daling van milieu-impact per eenheid (relatieve milieudruk) toch een absolute stijging van de milieudruk veroorzaken.

4 Hoe realiseren we een maatschappelijk gedragen landbouw in Vlaanderen?

[20] De consument kent de hedendaagse landbouw onvoldoende. Een groot deel van de bevolking is niet meer vertrouwd met de huidige landbouwpraktijk in Vlaanderen.

Dit blijkt onder meer uit de aankoopcriteria. Criteria die te maken hebben met de productiewijze zijn voor de consument minder doorslaggevend dan criteria als versheid (1ste plaats), smaak (2de plaats) en prijs (4de plaats). Het eerste criterium dat teruggevonden wordt rond de productiewijze is dierenwelzijn (11de plaats). Milieubewust (13de plaats), lokaal geproduceerd (15de plaats) en arbeidsomstandigheden (18de plaats) komen nog later. (10)

Consumenten zijn ook niet vertrouwd met het feit dat de landbouwsector niet alleen voedsel produceert, maar ook andere ecosysteemdiensten levert aan de maatschappij zoals recreatie, regulatie overstromingsrisico, productie van energiegewassen, landschapsbeheer, etc.

Hoewel circulaire economie vandaag een populair begrip is, is onvoldoende bekend dat de landbouwsector dit van oudsher invult, zowel op bedrijfsniveau als binnen de agrovoedingsketen.

[21] Voedselvoorziening wordt in Vlaanderen verzekerd door eigen productie en deelname aan internationale handel. Er is een maatschappelijk debat op welk punt het evenwicht bereikt wordt tussen beide.

[22] De plaats van veeteelt in Vlaanderen. De SALV stelt vast dat er een maatschappelijk debat gevoerd wordt over de plaats van veeteelt in Vlaanderen. In dit debat komen verschillende elementen aan bod:

- Het grote aandeel in de export en de werkgelegenheid die voortvloeien uit de veeteelt.
- De wenselijkheid van export van vlees. Deze discussie wordt ook binnen de SALV gevoerd en werd binnen het advies 'Landbouw, visserij en klimaat' (19) uitgewerkt in paragraaf [15].
- De verminderde vleesconsumptie in Vlaanderen, terwijl de productie deze Vlaamse trend niet volgt.
- De uitstoot van broeikasgassen van de landbouwsector, waarin de veeteelt een belangrijk aandeel heeft. Dit deel van het debat werd binnen de SALV gevoerd in het kader van het advies 'Landbouw, visserij en klimaat' (19) in paragraaf [19].
- De impact op het zuiden door import van soja.
- De effecten van stikstofdepositie op bepaalde habitats.
- Mestverwerking met voor- en tegenstanders.
- De geboekte verbetering en de kansen die gezien worden om nog verdere vooruitgang te boeken.
- De hoge efficiëntie per eenheid product van de Vlaamse veeteelt.
- Keuze voor brongerichte of end-of-pipe maatregelen.
- Het grote aandeel van inkomenssteun aan bepaalde vleesveehouders.
- De inplanting van veeteeltbedrijven in de open ruimte.
- Het effect van veehouderijen op de gezondheid van de omwonenden.
- Dierenwelzijn.

[23] De rol van genetische gewijzigde organismen (GGO's). Hoewel het debat rond GGO's momenteel minder aan bod komt in de Vlaamse media, is dit nog niet afgerond.

[24] Landbouwers en burgers kunnen een verschillende visie hebben op de invulling van het platteland, wat tot conflicten kan leiden. Het platteland is de productieruimte van de landbouwsector. Voor burgers is het platteland een plek om zich te ontspannen en eventueel te wonen.

5 Hoe omgaan met en klaar zijn voor veranderingen?

[25] Klimaatverandering heeft een impact op de landbouwsector. Vast staat dat klimaatverandering op middellange en lange termijn (50-100 jaar) een bijkomende onzekerheid en complexiteit met zich meebrengt. In Vlaanderen zou de klimaatverandering zich het duidelijkst manifesteren in een sterke temperatuurstijging met een frequentietoename van de warmste zomerdagen en in een hogere neerslagvariabiliteit met een toename van vooral de winterneerslag. Onder een hoog klimaatveranderingsscenario kunnen oogstverliezen tot 30 % verwacht worden door droogtestress voor ondiep wortelende zomergewassen. Mogelijke gevolgen op vlak van dierlijke productie zijn hogere gevoelstemperaturen die leiden tot productieverliezen, nieuwe ziekten, lagere energiebehoefte voor verwarming en grotere energiebehoefte voor koeling. Op een groter schaalniveau verwacht men veranderingen in voedselkwaliteit, toename van (nog onbekende) ziekten, hittestress bij vee, droogtestress bij planten en sterke schommelingen in opbrengst en bijhorende prijsvolatiliteit. (11)

De beleidsuitdaging is het anticiperen op deze verandering en niet wachten tot de effecten effectief voelbaar zijn. Daarom moet sterk ingezet worden op onderzoek op twee sporen: een technologisch/technische aanpak en een systemische aanpak.

[26] De aard van de productie maakt snelle wendingen niet vanzelfsprekend. In paragraaf [6] werd aangehaald dat reconversie moeilijk is in de landbouwsector. Maar ook op korte termijn is de landbouwsector weinig wendbaar. Crisissen (bv. de Ruslandcrisis, EHEC-crisis), veranderende lastenboeken, veranderd aanbod op de wereldmarkt en weersomstandigheden zorgen voor een plotse verandering van de marktprijs. Landbouwteelten worden gekenmerkt door een lange productietermijn (bv. van zaaigoed tot tarwe), de onmogelijkheid om de productie stil te leggen en een beperkte houdbaarheid.

[27] De productie van anonieme bulkproducten, een beperkte diversificatie binnen de sectoren en het hoge exportgehalte maken de Vlaamse landbouw zeer kwetsbaar voor marktgerelateerde disrupties. België importeert en exporteert veel voeding. Import zorgt er voor dat producten die bij ons niet of onvoldoende geteeld worden, toch geconsumeerd kunnen worden. Een ander deel van deze import en export betreft producten die eerst geïmporteerd worden en vervolgens, al dan niet na bewerking, geëxporteerd worden.

Anderzijds worden in België en Vlaanderen ook producten geproduceerd die vervolgens geëxporteerd worden. 66% van de export gaat naar onze buurlanden, 18% naar de overige landen van de EU. De resterende 16% wordt buiten de EU geëxporteerd. (10)

[28] Technologische innovatie: een uitdaging voor de landbouwsector. Technologische innovaties volgen elkaar in sneltempo op, ook in de landbouwsector. Het is voor landbouwbedrijven, gekenmerkt door een lange terugverdientijd, niet eenvoudig om deze ontwikkelingen bij te houden. Nochtans liggen er in deze innovaties heel wat kansen voor vermarkting, verbetering van arbeidsomstandigheden en dierenwelzijn en het verhogen en efficiënter maken van de productie.

Bibliografie

1. **Boerenbond.** *Inzetten op duurzame groei.* 2014.
2. **VILT.** How to feed and not eat our world? Doctoraat Ruben Boonen (KU Leuven). *VILT.* 11 01 2016.
3. **Platteau, J., et al.** *Landbouwrapport 2012.* Brussel : Departement Landbouw en Visserij.
4. **SALV.** *Advies Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen.* 2017.
5. **Zondag, Marie-Jose, et al.** *Young farmers' needs in Belgium.* Rotterdam : sn, 2015.
6. **Departement Ruimte Vlaanderen.** *Ruimtelijke staat Vlaanderen in thema's en indicatoren.* 2017.
7. **Groene Kring, SBB.** *De Wissel. Opvolgen in land- en tuinbouw. Opvolgen.* Leuven : sn, 2013.
8. —. *De Wissel. Overdragen in land- en tuinbouw. Overdragen.* Leuven : sn, 2013.
9. **Aerts, Stef, et al.** *Drijfkracht.* Leuven : Leerstoel Landbouw en Samenleving, 2011.
10. **Platteau, Jonathan, et al.** *Voedsel om over na te denken. Landbouw- en visserijrapport 2016.* Brussel : Departement Landbouw en Visserij.
11. **Brouwers, J., et al.** *Systeembalans 2017: Milieu-uitdagingen voor het energie-, mobiliteits- en voedingssysteem in Vlaanderen.* Aalst : Milieurapport Vlaanderen, Vlaamse Milieumaatschappij, 2017. p. 98.
12. **SALV, Minaraad.** *Advies over de maatregelenfiches voor PDPO III.* 2013.
13. **Stichting Innovatie & Arbeid.** *Rapport. Werkbaarheidsprofiel voor zelfstandige ondernemers in de land- en tuinbouw 2013.* 2016.
<http://www.serv.be/stichting/nieuws/werkbaarheidsprofiel-zelfstandige-ondernemers-zes-sectoren>.
14. —. *Vlaamse werkbaarheidsmonitor 2016 - zelfstandige ondernemers.* 2016.
<http://www.serv.be/stichting/publicatie/vlaamse-werkbaarheidsmonitor-2016-zelfstandige-ondernemers>.
15. **Verhoeve, Anna.** Landbouw en ruimtelijke ordening in Vlaanderen: toelichting op SALV-zitting. Brussel : sn, 2016. [http://pure.ilvo.vlaanderen.be/portal/nl/activities/landbouw-en-ruimtelijke-ordening-in-vlaanderen\(34e659dd-3ed5-4c5b-b0d4-ea4e7e5591a9\).html](http://pure.ilvo.vlaanderen.be/portal/nl/activities/landbouw-en-ruimtelijke-ordening-in-vlaanderen(34e659dd-3ed5-4c5b-b0d4-ea4e7e5591a9).html).
16. **VILT.** Vlaamse open ruimte wordt elke dag 5,7 hectare kleiner. *VILT.* [Online] Vlaams infocentrum land- en tuinbouw, 20 09 2013. [Citaat van: 05 05 2017.]
http://www.vilt.be/Vlaamse_open_ruimte_wordt_elke_dag_57_hectare_kleiner.
17. **Vlaamse Milieumaatschappij (VMM).** www.milieurapport.be.
18. **INBO.** www.inbo.be/nl/natuurindicator.
19. **SALV.** *Advies. Landbouw, visserij en klimaat.* Brussel : SALV, 2016.

20. *Food as Commons or Commodity? Exploring the Links between Normative Valuations and Agency in Food Transition*. **Vivero-Pol, José Luis**. 9(3), 442, 2017, Sustainability, Vol. 2017. <http://www.mdpi.com/2071-1050/9/3/442>.

21. **Detailhandel**. *Wikipedia*. [Online] 14 03 2017. [Citaat van: 10 05 2017.] <https://nl.wikipedia.org/wiki/Detailhandel>.

Lijst met figuren, tabellen en afkortingen

Figuren

Figuur 1 - Noden van jonge landbouwers - percentage van de geïnterviewde jonge landbouwers die bovenstaande elementen aanhaalden als problematisch. (5)	11
Figuur 2 - Evolutie van de nominale verkoopprijzen van landbouwgrond in Vlaanderen, globaal gemiddelde in euro/ha. (6)	11
Figuur 3 - evolutie van het budget van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid sinds 1980. 13	
Figuur 4 - prijsontwikkelingen 1980-2015 door middel van nova-indices inzake energie, landbouw en nova-index 18.....	13
Figuur 5 - evolutie van het gemiddelde familiale arbeidsinkomen per voltijdse familiale arbeidskracht en van het gemiddeld bruto jaarloon voor voltijds tewerkgestelde werknemers, euro, 2006-2013. (10).....	14
Figuur 6 – concentratie in de voedselketen (10).....	15

Tabellen

Tabel 1 - Verschillende visies op duurzame ontwikkeling volgens het Landbouwrapport 2012 (3)	7
--	---

Afkortingen

CO ₂	koolstofdioxide
GGO	Genetisch Gewijzigd Organisme
LULUCF	Land Use, Land-Use Change and Forestry
MAP4	Vierde Mestactieplan
Minaraad	Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen
PDPO	Programmeringsdocument voor Plattelandsontwikkeling
SALV	Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij
VLIF	Vlaams Landbouwinvesteringsfonds
VN	Verenigde Naties